

УДК 346.2

КОВЕРЗНЕВ В.О., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Чернігівського національного технологічного університету

ПРАВОВА КЛАСИФІКАЦІЯ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті, з урахуванням положень чинного законодавства України, здійснено класифікацію кооперативних організацій як суб'єктів господарського права в залежності від завдань і характеру діяльності та за напрямом їх основної діяльності; визначено окремі групи кооперативних організацій за галузевими ознаками; класифіковано об'єднання кооперативів та організацій кооперативного типу за суб'єктною і територіальною ознаками.

Ключові слова: кооператив, кооперативна організація, кооперативне об'єднання, кооперативне законодавство.

Аннотация. В статье, с учетом положений действующего законодательства Украины, проведена классификация кооперативных организаций как субъектов хозяйственного права в зависимости от задач и характера деятельности, а также в зависимости от направления их основной деятельности; определены отдельные группы кооперативов по отраслевым признакам; классифицированы объединения кооперативов и организаций кооперативного типа по субъектному и территориальному признакам.

Ключевые слова: кооператив, кооперативная организация, кооперативное объединение, кооперативное законодательство.

Summary. This paper, taking into account the current legislation of Ukraine, provides the classification of co-operative organizations as subjects of economic law depending on the nature of the tasks and activities, as well as depending on the direction of their core activities; determines separate groups of cooperatives featured on industry; classifies associations of cooperatives and cooperative-type organizations on subject and territorial basis.

Keywords: cooperative, cooperative organization, cooperative association, cooperative legislation.

Постановка проблеми. Здійснення класифікації кооперативних організацій як суб'єктів господарського права має суттєве значення для науки господарського права, оскільки створює основу для розробки теоретико-правових і організаційних засад їх діяльності, а також для формування теоретичних положень і висновків, спрямованих на удосконалення правового забезпечення кооперації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова класифікація кооперативних організацій, до яких належать кооперативи, господарські організації кооперативного типу та утворені ними об'єднання, в Україні не здійснювалася. В літературі з господарського права можна зустріти лише класифікацію кооперативів як елементів системи кооперації [1, с. 242; 2, с. 153-155].

Необхідно відзначити, що існуючі класифікації кооперативів не відображають усе різноманіття діючих кооперативних організацій, оскільки не включають до своїх структур організації кооперативного типу, а також їх об'єднання і об'єднання кооперативів. Крім того, вони є достатньо складними і не завжди узгоджується з чинними на даний час положеннями кооперативного законодавства України. Цим обумовлюється актуальність даного дослідження.

Метою статті є розробка правової класифікації кооперативних організацій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних наукових досліджень, в яких здійснюється класифікація кооперативів, слід виділити розробки українських дослідників кооперативного руху С.Д. Гелея та Р.Я. Пастушенка, які поділяють кооперативи на:

а) кооперативи виробників, до яких відносять: виробничо-допоміжні, товариства праці, виробничі кооперативи, збутові кооперативи, збутово-переробні кооперативи, закупівельні кооперативи;

б) кооперативи споживачів, до яких відносять: споживчі кооперативи, послугові кооперативи, житлові кооперативи;

в) кооперативи виробників і споживачів, до яких відносять: ощадно-позичкові, страхові та універсальні кооперативи [3, с. 27-34].

Необхідно зазначити, що легальна класифікація кооперативних організацій здійснена в статті 6 Закону України “Про кооперацію”. Відповідно до норми цієї статті, в залежності від завдань і характеру діяльності, кооперативи поділяються на три типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі.

Виробничі кооперативи утворюються шляхом об’єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов’язкової трудової участі з метою одержання прибутку.

Обслуговуючі кооперативи утворюються шляхом об’єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності. Обслуговуючі кооперативи надають послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 % загального обігу кооперативу.

Споживчі кооперативи (споживчі товариства) утворюються шляхом об’єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів [4, ст. 2].

Отже, спільним для всіх трьох типів кооперативів є те, що вони утворюються шляхом добровільного об’єднання їх членів і мають на меті поліпшення їх економічного стану.

Відмінність виробничих кооперативів від усіх інших типів кооперативів полягає в тому, що вони:

- 1) можуть утворюватися лише фізичними особами;
- 2) всі члени кооперативу зобов’язані брати особисту трудову участь у їх діяльності;
- 3) основна мета діяльності виробничих кооперативів спрямована на одержання прибутку.

Вказані ознаки не притаманні обслуговуючим і споживчим кооперативам, оскільки в них допускається участь в якості членів кооперативу юридичних осіб та асоційоване членство, яке передбачає лише право дорадчого голосу.

Можливість членства в обслуговуючих і споживчих кооперативах юридичних осіб, у свою чергу, не передбачає трудову участь у діяльності цих кооперативів як обов’язкову умову членства, при цьому отримання прибутку не є основною метою діяльності обслуговуючих і споживчих кооперативів, тому як першочерговим завданням їх діяльності є задоволення потреб членів.

Особливістю обслуговуючих кооперативів є те, що вони створюються з метою надання послуг, переважно своїм членам. Утім, законодавець допускає можливість надання обслуговуючими кооперативами послуг й іншим особам за умови, що їх обсяг не буде перевищувати 20 відсотків загального обороту кооперативу. Вказане обмеження введено з метою збереження ідентичності обслуговуючих кооперативів та унеможливлення їх перетворення в господарські товариства, діяльність яких спрямована лише на отримання прибутку.

Для споживчих кооперативів характерним є те, що вони створюються насамперед для задоволення споживчих потреб їх членів шляхом організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг. Можливість споживчих кооперативів здійснювати виробничу та обслуговуючу діяльність фактично стирає чітку грань між кооперативами різних типів. Одночасно, відсутність чітких вимог щодо членства і посилань на отримання прибутку як додаткову кваліфікаційну ознаку мети діяльності робить споживчі кооперативи універсальними кооперативними організаціями, що є найбільш привабливими серед інших типів кооперативів.

Наступною ознакою, за якою Закон класифікує кооперативи, є напрям основної діяльності кооперативів. За цією ознакою кооперативи поділяються на: житлово-будівельні, садово-городні, гаражні, торгово-закупівельні, транспортні, освітні, туристичні, медичні тощо. Таким чином, запропонований законом поділ кооперативів за напрямом діяльності не є виключним.

Серед наведених видів кооперативів найбільш поширеними в Україні є житлово-будівельні, садово-городні та гаражні.

Житлово-будівельні кооперативи почали активно створюватися ще за Радянських часів і мають на меті забезпечення членів кооперативів і членів їх сімей житлом шляхом будівництва багатоквартирних будинків, а також їх подальшої експлуатації. Число громадян, які вступають в житлово-будівельний кооператив, повинно співпадати з кількістю квартир багатоквартирного будинку, який планується збудувати. В процесі господарської діяльності члени житлово-будівельного кооперативу сплачують свої внески, що зараховуються в якості часткової оплати вартості житла, яке передається їм у користування. Після сплати останнього пайового внеску член кооперативу набуває на квартиру право власності, незалежно від здійснення подальшої державної реєстрації цього права. Це правило було закріплено в статті 15 Закону України “Про власність”, який втратив чинність в травні 2007 року підставі Закону України від 27.04.07 р. № 997-V [5]. Житлово-будівельні кооперативи створюються та діють на підставі Примірного статуту, затвердженого постановою Ради Міністрів УРСР від 30.04.85 р. № 186.

Садово-городні кооперативи створюються з метою забезпечення громадян земельними ділянками; надання його членам послуг з електро- та водопостачання, вивезення сміття; підтримання в належному стані території та майна кооперативу, зовнішніх та внутрішніх шляхів; проведення робіт з огороження території кооперативу; надання послуг з постачання добрив, агрохімікатів, проведення централізованого агрохімічного оброблення дерев від хвороб та шкідників; сприяння транспортному обслуговуванню членів кооперативу; надання допомоги членам кооперативу в обслуговуванні дачних будинків, підсобних приміщень та іншого майна; надання послуг із збирання та переробки вирощеної на виділених у користування земельних ділянках сільськогосподарської продукції тощо.

Метою діяльності гаражних кооперативів є сприяння у будівництві його членами гаражів для зберігання в них транспортних засобів; надання послуг з електро- та водопостачання, вивезення сміття, охорони майна, що зберігається в гаражах; надання послуг технічного обслуговування транспортних засобів.

Набуття членами садово-городніх і гаражних кооперативів права власності на дачні будинки і збудовані ним за власний рахунок гаражі вирішується на загальних підставах.

Діяльність садово-городніх і гаражних кооперативів здійснюється на підставі статутів, які затверджуються загальними зборами членів кооперативів.

Відокремлену групу кооперативів за ознакою належності до галузі сільського господарства складають сільськогосподарські кооперативи. Згідно статті 1 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” [9] сільськогосподарська кооперація представляє собою систему сільськогосподарських кооперативів, їх об’єднань, утворених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів.

Сільськогосподарські кооперативи утворюються фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об’єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов’язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Законом передбачено існування двох типів сільськогосподарських кооперативів: сільськогосподарських виробничих і сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Особливістю сільськогосподарських виробничих кооперативів є те, що вони утворюються шляхом об’єднання лише фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, для провадження ними спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах обов’язкової трудової участі всіх членів кооперативу з метою одержання прибутку.

Особливістю сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є те, що утворюються шляхом об’єднання як фізичних, так і юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів. Отже, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи не передбачають обов’язкової трудової участі членів кооперативу в його роботі та не ставлять за мету діяльності обов’язкове отримання прибутку. Головним їх завданням є сприяння в зменшенні витрат членів кооперативу, які є виробниками сільськогосподарської продукції, та збільшення їх доходів.

До специфічної класифікаційної групи належать кредитні спілки та кооперативні банки, діяльність яких будується на основних принципах кооперації, що дозволяє віднести їх до організацій кооперативного типу. Вказані організації не згадуються в кооперативних законах “Про кооперацію”, “Про споживчу кооперацію” та “Про сільськогосподарську кооперацію”, оскільки їх діяльність регулюється спеціальним законодавством України, а саме: Законом України “Про кредитні спілки”, Законом України “Про банки і банківську діяльність” та Законом України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, статтею 1 якого кредитні спілки і кооперативні банки віднесено до категорії фінансових установ, тобто установ, діяльність яких пов’язана з наданням фінансових послуг [6 – 8].

Особливістю кредитних спілок є те, що вони створюються лише як неприбуткові організації, засновані фізичними особами, професійними спілками, їх об’єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об’єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитні спілки є установами, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг [6, ст. 1].

Діяльність кооперативних банків передбачена статтями 336, 338 ГК України та статтями 6, 8 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, відповідно до яких банки в Україні утворюються у формі публічного акціонерного товариства або

кооперативного банку. Кооперативні банки створюються суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності.

Кооперативні банки поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки, які й утворюють органи управління ним. До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Розглянуті вище типи кооперативів і господарських організацій кооперативного типу є первинними кооперативними організаціями.

Для того, щоб ефективно працювати в умовах ринкової економіки, первинні кооперативні організації прагнуть об'єднуватися в групи, створюючи таким чином кооперативні організації вищого рівня. В господарському праві такі об'єднання носять назву господарських об'єднань, діяльність яких у загальних рисах регулюється главою 12 ГК України.

В.С. Щербина, залежно від характеру діяльності учасників господарського об'єднання, виділяє:

- а) об'єднання виробників;
- б) об'єднання учасників інфраструктури ринку;
- в) холдингові групи;
- г) промислово-фінансові групи.

Залежно від мети утворення він пропонує поділяти господарські об'єднання на:

- а) підприємницькі;
- б) непідприємницькі [10, с. 161, 162].

Виходячи з наведеної класифікації господарських об'єднань, вважаємо, що: об'єднання виробничих кооперативів (у тому числі й сільськогосподарських) – слід відносити до категорії “об'єднання виробників”; об'єднання кредитних спілок і кооперативних банків – слід відносити до категорії “об'єднання учасників інфраструктури ринку”; об'єднання споживчих та обслуговуючих кооперативів – слід відносити до категорії “непідприємницькі господарські об'єднання”.

Порядок утворення та діяльність кооперативного об'єднання врегульовані статтями 30 – 33 Закону України “Про кооперацію” та статтею 26 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”. Зокрема, чинне законодавство визначає кооперативне об'єднання як форму добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів. Членом кооперативного об'єднання також може бути інше кооперативне об'єднання.

Кооперативні об'єднання створюються та діють з місцевим (сільським, селищним, міським, районним, обласним, республіканським в Автономній Республіці Крим) або загальнодержавним статусом і є некомерційними організаціями. Члени кооперативного об'єднання будь-якого рівня – створюючи об'єднання – зберігають статус юридичної особи. Створене таким чином кооперативне об'єднання набуває статусу юридичної особи з моменту його державної реєстрації.

Убачається, що залежно від цілей і виконуваних завдань кооперативні об'єднання можна умовно поділити на кооперативні об'єднання першого, другого і третього рівнів.

Кооперативне об'єднання першого рівня створюється кооперативами. До такого об'єднання можуть належати: ліги, асоціації, альянси та спілки, що створюються на

місцевому рівні, тобто на рівні сіл, селищ, міст, районів. Основним документом, що регулює діяльність кооперативного об'єднання першого рівня, є статут.

Кооперативні об'єднання першого рівня мають право на добровільних засадах входити до складу кооперативного об'єднання другого рівня. В цьому випадку вони виступають в якості членів кооперативного об'єднання другого рівня і мають право безперешкодного виходу з нього.

У разі входження до кооперативного об'єднання другого рівня, вони зберігають при цьому повну господарську самостійність і права юридичної особи. Кооперативні об'єднання першого рівня можуть делегувати частину своїх повноважень кооперативному об'єднанню другого рівня та виконання останнім окремих їх функцій. Умови делегування повноважень і функцій закріплюються у договорі, що укладається між кооперативними об'єднаннями першого і другого рівнів.

Кооперативне об'єднання другого рівня створюється за територіальною ознакою як правило на рівні області, при цьому складається з кооперативів і кооперативних об'єднань першого рівня. Кооперативне об'єднання другого рівня вважається створеним, набуває права юридичної особи, здійснює господарську та іншу діяльність з дня її державної реєстрації.

Кооперативне об'єднання другого рівня може входити на добровільних засадах до складу кооперативного об'єднання третього рівня, при цьому повинно виконувати зобов'язання члена спілки, визначені статутом, та має право вільного виходу з нього.

Кооперативне об'єднання другого рівня може на договірних засадах входити до державних, кооперативних, громадських та інших об'єднань (спілок) із збереженням своєї повної господарської самостійності та прав юридичної особи.

Кооперативне об'єднання другого рівня делегує кооперативному об'єднанню третього рівня частину своїх повноважень та виконання окремих функцій. Умови делегування повноважень і функцій закріплюються в договорі, що укладається між кооперативними об'єднаннями другого та третього рівнів.

Прикладом кооперативних об'єднань першого та другого рівнів є діяльність районних та обласних спілок споживчих товариств.

Кооперативне об'єднання третього рівня є некомерційною організацією і має завдання всемірно сприяти розвитку кооперації в Україні. Кооперативним об'єднанням третього рівня є Центральна спілка споживчих товариств України (Укоопспілка).

Особливості створення об'єднань кредитних спілок визначається статтями 24, 25 Закону України “Про кредитні спілки”, якими встановлено, що з метою координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів кредитні спілки мають право на добровільних засадах створювати асоціації кредитних спілок.

Місцеві асоціації діють у рамках однієї адміністративно-територіальної одиниці, визначеної статтею 133 Конституції України, якщо членами такого об'єднання є більш як третя частина кількості кредитних спілок, які діють на території такої адміністративно-територіальної одиниці, але у кількості не менше трьох кредитних спілок.

Всеукраїнськими є асоціації кредитних спілок, діяльність яких поширюється на територію всієї України, за умови, що членами таких асоціацій є кредитні спілки більш ніж з половини адміністративно-територіальних одиниць, визначених частиною другою статті 133 Конституції України.

Асоціація кредитних спілок є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриваються і використовуються згідно із законодавством у самостійно обраних банківських установах, а також печатку, штамп та бланки із своїм найменуванням, власну символіку.

Висновки.

За результатами проведеного дослідження вбачається, що легальне закріплення класифікації кооперативних організацій та їх об'єднань здійснено в законах України, зокрема: “Про кооперацію”, “Про сільськогосподарську кооперацію”, “Про кредитні спілки”, “Про банки і банківську діяльність” та у “Господарському кодексі України”.

В залежності від організаційної форми діяльності кооперативні організації України поділяються на: кооперативи, організації кооперативного типу, об'єднання кооперативів, об'єднання організацій кооперативного типу.

У свою чергу:

1) кооперативи поділяються:

а) в залежності від завдань і характеру діяльності – на виробничі, обслуговуючі та споживчі;

б) за напрямом основної діяльності кооперативів – на сільськогосподарські, житлово-будівельні, садово-городні, гаражні, торгово-закупівельні, транспортні, освітні, туристичні, медичні тощо;

2) об'єднання кооперативів поділяються на: об'єднання з місцевим статусом (сільські, селищні, міські, районні, обласні, що є об'єднаннями першого та другого рівнів), із загальнодержавним статусом (об'єднання третього рівня);

3) організації кооперативного типу поділяються на: кредитні спілки, кооперативні банки;

4) об'єднання організацій кооперативного типу поділяються на: об'єднання кредитних спілок (місцеві асоціації, всеукраїнські асоціації), об'єднання кооперативних банків (центральний кооперативний банк).

Використана література

1. Господарське право : навчальний посібник у схемах і таблицях ; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. Шелухіної М.Л. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 616 с.
2. Господарське право : підручник / [О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, А.В. Смітюх та ін.] ; за ред. О.П. Подцерковного. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – Х. : Одісей, 2012. – 640 с.
3. Історія кооперативного руху : підручник для кооперативних вузів / [С.Г. Бабенко, С.Г. Гелей, Я.А. Гончарук та ін.] ; Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів : Ін-т українознавства НАНУ, 1995. – 410 с.
4. Про кооперацію : Закон України від 10.07.03 р. № 1087-IV ; зі змін. та доп. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 5. – Ст. 35.
5. Про власність : Закон України від 07.02.91 р. № 697-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991.
6. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.01 р. № 2908-III ; зі змін. та доп. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 15. – Ст. 101.
7. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.00 р. № 2121-III ; зі змін. та доп. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
8. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.01 р. № 2664-III ; зі змін. та доп. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 1. – Ст. 1
9. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України в редакції Закону від 20.11.12 р. № 5495-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 50. – Ст. 698.
10. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права : монографія / В.С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер. – 2008. – 264 с.